

PETRAS BRAŽĖNAS

Dešimtmečiai jo lauke

Skaitydamas atsiminimų ir prisiminimų knygas, ne kartą esu kreivai šyptelėjęs, o kai kada draugų ratelyje ir kokia atlaidžia replika pasidalinęs įspūdžiais, kad prisimenančiojo ten daugiau negu prisimenamojo. O dabar pačiam tenka lipti ant grėblio, iš anksto žinant, ką jis gali iškrėsti. Blaiviai, tegu ir be didelio pasitenkinimo, suvokdamas, kad prisiminimų apie Juozą Aputį skaitytojas, ypač jaunesnės kartos skaitytojas, gali nedaug ką žinoti apie tą ar kitą prisiminimų autorių, turiu bent trumpai prisistatyti. Prieš gerą dešimtmetį, 2007 metais, Rašytojų sąjungos leidykla išleido mano monografiją *Juozo Apučio kūryba*, kurioje buvo lyg ir susumuota, apibendrinta tai, ką buvau mąstęs ir rašęs apie rašytoją per trejetą literatūros kritiko veiklos dešimtmečių. Į savo straipsnių ir recenzijų rinkinį *Amžininkai ir bendraamžiai* (2010) esu įdėjęs netrumpą straipsnį „Meistras šlifuoja žodį“, kuriame norėjau parodyti, su kokia atsakomybe ir reiklumu savo paties kūrybai autorius dirbo net prie žinomų, pripažintų, aukštai įvertintų kūrinių. Pagaliau 2016 metais „Lietuvių literatūros lobyno (XX amžius)“ visuomeninė redaktorių taryba patikėjo man sudaryti Apučio prozos tomą, kuris pavadinimu *Tolimas Balčios kraštas* ir išėjo tais pačiais metais. Yra ten ir trumpas šių žodžių autoriaus straipsnelis „Intymus prisipažinimas“, kurį iki šiol laikiau paskutiniu savoje „aputianoje“.

Ne pasigirdamas visa tai surašiau, o pasiteisindamas: atseit, ką čia galėčiau bepridurti? Bet kai ištariau tai garsiai, vienas draugiškai reiklus balsas sugėdino mane, kiek pakiliai įrodinėdamas, kad tas, kam likimas lėmė kažką pasemti iš *tokio* šaltinio, neturi teisės įsivaizduoti, kad jis jau viską išsėmė.

Sugėdintas tokio argumento, ryžtuosi pažadinti atmintyje vieną kitą epizodą, kuris labai natūraliai nepateko į minėtus mano rašinius. Artimesnę mūsų pažintį tikriausiai lėmė ilgametė kaimynystė: iš pradžių keletą metų netoli „Minsko“ ir „Gandro“, vėliau – beveik tris dešimtmečius – gretimose vieno namo laiptinėse Mildos gatvėje. Artimesnė mūsų pažintis prasidėjo panašiai kaip ir daugelis vyriškų pažinčių. Grįžome tąkart kartu namo iš kažkokio susitikimo ar susirinkimo Rašytojų sąjungoje. Buvo penktadienio vakaras. Išlipome iš

troleibuso prie M.K.Čiurlionio menų gimnazijos, perėjome tiltu Žirmūnų link ir abu prisiminėme, kad turim šeiminių įpareigojimų parnešti kažką savaitgaliui iš „Minsko“. Kai apsipirkome, mano portfelyje buvo pora butelių alaus ir vienas kažko stipresnio. Įtariu, kad ir Juozo portfelyje buvo kažkas, bet tą kartą šis įtarimas nebuvo patikrintas. Iniciatorius pratęsti gal ir Sąjungoje užsimezgušį pokalbį tąkart buvau aš: provincijos mokytojui, neseniai atsidūrusiam Vilniuje ir visai netikėtai (tuo metu turėjau išspausdinęs vos keletą kritikos recenzijų) – aukščiausioje ideologinės kultūros priežiūros institucijoje, norėjosi kuo greičiau užmezgti artimesnes pažintis su rašytojais. O čia – Aputis, dar studijų metais sužavėjęs savo pirmąja novelių knygele *Žydi bičių duona* (1963), vėliau literatūros mokytojo kasdienybę praturtinusiais *Rugsėjo paukščiais* (1967) ir didelį rezonansą sukėlusiu rinkiniu *Horizonte bėga šernai* (1970). Neturėjau snobo sindromo, kad norėčiau kam nors pasigirti, jog ir aš sėdėjau su Apučiu, bet pasitaikiusi proga man tikrai buvo maloni. Ir tąkart, ir daugelį kartų po to vykusius pokalbius su rašytoju laikau prasmingiausiai praleistu laiku. Kalbėtasi apie daug ką – gyvenimą, žmogų, literatūrą. Bet juk apie tai sukosi ir visa, ką esu rašęs apie Aputį. O kaip memuarų autorius turiu vieną nepataisomą trūkumą: negaliu rimtu veidu atpasakoti prieš kelis dešimtmečius vykusią dialogų, kaip tai daro didžioji memuaristų dalis: geriausiu atveju galiu įvardyti pokalbio temą, gal kokią aktualią dienos problemą ar konkretų objektą – naują knygą ar šurmulį sukėlusią publikaciją. Todėl turėsiu verstis koku nors egzotiškesniu arba skandalingesniu epizodu. Vienas seniausių – iš 8-ojo dešimtmečio vidurio. Pavadinčiau jį taip: *Kaip buvau Apučio pasmerktas sušaudyti*. Po tokio „žiauraus“ pavadinimo man teks aptarti porą dalykų, apie kuriuos dar jokia kita proga viešai nesu kalbėjęs. Pirmiausia – jau išstarta užuomina apie „aukščiausią ideologinės kultūros priežiūros instituciją“. Kas ją dabar iš jaunesnių atsiminimų skaitytojų iššifruos? O neiššifravus ir „pasmerkimas sušaudyti“ liks labai miglotas. Taigi ta institucija buvo komunistų partijos centro komitetas (anais laikais čia būtų reikėję bent poros didžiųjų raidžių) – praktiškai aukščiausia sovietinės respublikos valdžios institucija. Buvo joje – gal pats mažiausias – ir kultūros skyrius, kuriame beveik penketą metų dirbau instruktoriumi, iš pradžių kuravusiu teatrus, o vėliau – Rašytojų sąjungą. Jeigu ne Aputis, to keturių dešimtmečių senumo fakto, žinoma, apdairiai neprisiminčiau, plačiau kalbėti apie aplinkybes, kuriomis ten patekau, taip pat nėra reikalo, todėl savo buvusių pareigų reikšmę galėčiau apibūdinti eilute iš anais laikais didelį rezonansą sukėlusios Mykolo Karčiausko *Žvirgždės*

poemos: „apskretėlis instruktorius, ir tas daug gali.“ Taigi buvau tam tikro rango partinis funkcionierius, ką nors reikšminga nuveikti teatrui ir literatūrai, aišku, negalintis, bet galintis „pakiaulinti“ kokia nors pažyma, informacija ar pastraipa sekretoriato narių pranešimams. Prie nuopelnų žemiausio rango veikėjams kuruojamoje aplinkoje ir buvo priskiriama tai, kad jie „neprisikiaulino“. Drįstu manyti, kad buvau priskirtas prie tų „neprisikiaulinsiujų“, nes tiesiai iš „baltųjų rūmų“ vos apsiplunksnavęs Rašytojų sąjungos narys (prieš trejetą mėnesių priimtas į sąjungą) buvau išrinktas ne tik į valdybą, bet ir jos sekretoriumi. Tris kartus, penkiolikai metų. Vėl save prisimenu, – sakau autoironiškai. Bet be šito ir prisimenamas epizodas pakibtų ore. Tad grįžkime į tą vakarą, kai, išėję iš „Minsko“ parduotuvės, ne atsisveikinome, o nutarėme pratęsti pokalbį, tapusį daugelį metų besitęsusio pokalbio pradžia.

Antras dalykas, kurį taip pat prisimenu be entuziazmo ir su aiškiu nesmagumu jausmu, buvo tai, kas dažnai atsidurdavo mūsų portfeliukuose, rezginėlėse, kiek vėliau populiariose „diplomatkėse“, bet galų gale – ant stalo kaip pokalbių, fantazijų, draugiškų išpažinčių ir aršių disputų palydovas ir stimulatorius. Liūdna pagalvojus, kiek gyvenimų – iš mūsų kartos, iš vyresnių ir jaunesnių – sutrumpino ir be laiko pasiglemžė šitas stimulatorius. Mes su Juozu, ačiū Dievui, netapome profesionaliais daugiadienininkais, bet prie blaivininkų ar abstinentų priskirti save taip pat nebūtume išdrįsę. Vakaras su buteliu buvo kad ir ne dažna, bet vis dėlto įprasta bendravimo forma. Nenuoširdu dabar būtų tik muštis į krūtinę, po laiko demonstruoti sąmoningumą, kaltinti aplinką ar susigalvoti dar kažką: buvo tuose pasisėdėjimuose – ne tik dviese, bet kartais ir trijų keturių būrelyje – ir savotiškos dvasios atgaivos, didesnio atvirumo, nuoširdumo, į vatą nevyniojamos tiesos. Savąjį pirmo pažintinio pasisėdėjimo motyvą aš jau pasakiau: norėjosi susipažinti su žmogum, kurio kūryba ne tik domino, bet ir žavėjo. Juozui, žinoma, aš nebuvau dėmesio verta literatūros figūra, net jeigu ir buvau suspėjęs kokiame nors savo rašinyje paminėti jo pavardę, – jį dominau, kaip prisipažino po daugelio metų, tik kaip partinis funkcionierius. „Visiems mums tada buvo įdomu, kas tu per velnio paukštis“, – tiek galiu pateikti kaip beveik pažodinę citatą. Išsiaiškinti „velnio paukštį“ mūsų ne itin blaiviuose pasisėdėjimuose Juozui sekėsi sunkiai, sakyčiau, sunkiau negu man jį. Su kiekvienu mūsų pasisėdėjimu augo atvirumo laipsnis, požiūrių priešprieša, kartais perauganti ir į asmeninį priešišumą, ypač kai būdavo padauginama to prakeikto stimulatoriaus. Juozas vis atviriau ir atviriau ėmė reikšti savo politines nuostatas, ne tik negailestingai

kritikuodamas to meto negeroves, bet ir pranašaudamas neišvengiamą ir greitą „visos šitos išsigimusios makabrijos“ krachą. Aš, žinoma, „pagal pareigas“ gyčiau sistemą. Net iš dešimtmečių tolumos prisimindamas tuos laikus, negaliu prisiminti nė vieno tokio kategoriško disidentinio nusiteikimo žmogaus, įskaitant visus pažįstamus tremtinius ir politinius kalinius, kuriems tarybų valdžia yra padariusi daug didesnių skriaudų. Suprantu, kad pastarieji buvo daug patyrę, daug iškentėję, įbauginti, o gal ir įtarūs, bet dėl to tik dar aktualesnis buvo klausimas, perfrazuojant poetę, „iš kur Apučiuui tiek drąsos?“. Turiu prisipažinti, kad iš pradžių tokių disputų metu esu tramdęs savo įtarimą, kad po disidento ar rezidento kauke gali slėptis ir kokia nors provokacija. Todėl gana tvirtai laikiausi oficialios politinės linijos, kartais ją sąmoningai pašaržuodamas, pasiduodamas polemikos azartui. Nepamirškite: gerdami „pastiprintą kavą“, mes tikrai neapgaudinėjom vienas kito: nuoširdžiai išgerdavom daugiau, nei galėtume šiandien sau leisti. Skyrėsi tik mūsų požiūriai į užkandą: aš, paklausęs vieno klasiko patarimo, visada sąžiningai užkąsdavau, o Juozas įdėdavo kokią kąsnį į burną nebent vakaro pradžioje. Šiuo atžvilgiu gal ir turėjau šiokių tokių privalumą, ko negalėčiau pasakyti apie oponentų vaidmenis: mano buvo vienas ir tas pats – doras (ar durnas) partinis funkcionierius; jo – kaip ir dera talentingam menininkui – kiekvieną kartą atsinaujinantis. Ko jis nėra man tomis gūdžiomis naktimis priešnekėjęs. Vieną kartą jis kelias valandas „neišėjo“ iš KGB agento vaidmens. Ne eilinio „šnipuko“, o aukštą laipsnį turinčio „rezidento“, vykdančio aukštesnę misiją. Kai neiškentęs ėmiau šaipytis iš tokio „saugumiečio“, jis pagrasino galįs patvarkyti ir ne tokius „parteičius“. Kitą kartą jis buvo „neįrodomas CŽV agentas“: „Va, aš tau prisipažįstu ir – papūsk man į dūdą.“ Bene „baisiausias“ jis buvo lyg ir buvusio partizano, lyg ir būsimo sukilėlio, liaudies keršytojo vaidmenyje. Tą vakarą, tiksliau, tą naktį, o dar tiksliau – paryčiu, kai buvo pasiekta mūsų politinių ginčų kulminacija, Juozas turbūt irgi buvo mažiau už mane užkandęs, nes aš paskutinę sceną iki šiol prisimenu, o jis jau kitą dieną traukė pečiaais: „Nejaugi?“ Patikima tos nakties liudininkė tada sakė ir vėliau, primindama anų dienų nuodėmes, ne kartą yra tvirtinusi, kad penkių metrų kelią nuo mano darbo kambario iki laukujų durų mes įveikinėję gerą valandą, „varinėdami reto durnumo savo šnekas“. Liudininkės kantrybė trūkusi, kai Juozas, jau laikydamasis už laukujų durų rankenos, o gal ir pravėręs tas duris į laiptinę, ištaręs savo „nuosprendį“: „Ateis laikas, ir mes į jus, bolševikus, paleisime iš automatų – tik kraujai ir šūdai taškysis...“ Ir čia mano taikioji žmona, tremtinių anūkė ir dešimt metų Magadane

praleidusio politinio kalinio duktė, vienmarškinė pravėrė miegamojo duris ir „puolė į mūšį“: „Ar baigsit vieną sykį, bepročiai? Kai paimsiu šepetį ir duosiu abiem per galvas, tai nereikės jums jokių automatų.“ Šitai gerai prisimenu jau daugiau nei keturiasdešimt metų, kaip ir tai, kad „automatininkas“ po to be žodžių uždarė duris iš laiptinės pusės.

Nei „automatininko“, nei KGB veikėjo, nei CŽV agento versija, jo paties deklaruojama, didesnio įspūdžio man nedarė, bet klausimas, kodėl būtent man jis šiuos vaidmenis vaidina, vis dėlto ilgai nedavė ramybės. Visi bandymai dar blaiviems (kol rimtai kalbėdavom apie gyvenimą, žmogų, literatūrą) išsiaiškinti teisybę rezultatų nedavė: anais laikais jis apsimesdavo (o gal ir tikrai taip buvo?) sunkiai arba nieko neatsimenąs („Nejaugi?.. Tikrai?..“), o naujaisiais visa tai pavadino „girtų durnystėm“, tuo lyg ir užbaigdamas temą. Užbaigčiau ją ir aš, jei ne viena jau Atgimimo įkarštyje pasakyta replika: „O tu, gyvate, tada taip ir neišsilukštenai...“

Ką tai galėjo reikšti? Ką jis norėjo iš manęs išlukštenti? Kodėl norėjo? Gal tą, o gal ir kitą kartą į atmintį įstrigo dar viena replika: „Man tavo pareigos niekaip nesiderino su biografija.“ Kai dabar žiūriu į kelių dešimtmečių senumo praeitį, tai ir tos pareigos atrodo niekingai menkos, ir toje biografijoje nieko įspūdingo, bet Aputis kažkokį neatitikimą aptiko. Gal reikėtų čia priminti, kad psichologinės prozos kūrėjui, ypač tokio rango kūrėjui, kiekvienas žmogus yra sudėtingesnis, negu kartais atrodo mums, eiliniams mirtingiesiems. Todėl į pasakojamą istoriją reikėtų įterpti tokį epizodą. Vienas rašytojas, Juozo draugas, buvęs politinis kalinys, kurio pavardės, jo neatsiklausęs, čia neminėsiu, nuvažiavo į mokyklą, iš kurios aš pats neseniai atvykau į Vilnių. Aplankyti iš kito Lietuvos krašto čia atsikėlusių savo mokytojų, bandžiusių kadaise padėti jam, saugumo persekiojamam. Nežinau jų pokalbio turinio, bet vieną momentą įsivaizduoju. Svečias gal ir tarp kitko paklausia: „Iš jūsų čia neseniai atvažiavo į Vilnių toks bražėnas, viršininkas (*ironiškai*) mums bus. Kas jis per paukštis?“ Šeiminių pateiktos charakteristikos irgi neįmanoma rekonstruoti, tik tuo, kad ji buvo teigiamą, neabejoju. Turiu dar pridurti, kad tai buvo vieni šviesiausių mano gyvenime sutiktų žmonių, artimiausių per pusketvirtų bendro darbo metų. O į tuos metus įėjo ir 1968–ji, užgniaužto Prahos pavasario metai, padariusieji lemtingus perversmus daugelio sąmonėse. Išsisklaidė ir mano dar nuo 1956–jų užsilikusių iliuzijų likučiai. Kokiais žodžiais bebūtų buvusi pateikta mano charakteristika, kaip perpasakota Apučiu (žinau, kad ne tik jam), tikram „sielų inžinieriui“,

tapau palukštenimo vertu ir eksperimentinėms improvizacijoms tinkamu žmogui. Taip jau atsitiko, kad per tuos eksperimentus jis anksčiau nustojo baimintis dėl galimos mano reakcijos, negu aš įveikiau savo įtarumą.

Įtarumo, nepasitikėjimo atmosferai ir bandymams ją įveikti verta paskirti nors nedidelę pastraipą. Apie 9-ojo dešimtmečio vidurį, gal dar „iškilmingų laidotuvių“ metais, o gal jau prasidedant M. Gorbačiovo „perestroikai“, Lietuvą ėmė vis dažniau pasiekti egzodo rašytojų knygos. Visų kanalų, kuriais jos mus pasiekdavo, aš ir šiandien nežinau. Kanalai buvo slaptėsi už pačias knygas. O gauta knyga pasidalyti „vienai nakčiai“ su patikimais bičiuliais buvo graži tų laikų tradicija. Kaip didelį Juozo pasitikėjimą priėmiau jo pasiūlytas dvi ar tris knygas, neklausdamas, žinoma, iš kur jos. Bandžiau atsilyginti tuo pačiu. Bet kartą jis pasirodė smalsėnis nei įprasta. „Tai tu iš kur jas trauki?“ – paklausė jis kažkokia mane mažumėlę suerzinusia intonacija: atseit tu tai gali gauti, o aš – ne?.. „O tu man sakeisi?“ – atšoviau. Prisimenu, Juozas pyktelėjo, bet negalėčiau pasakyti, ar ant manęs, ar ant savęs. Kai prisimenu tuos laikus, tai manau, kad oponentų – tikrų ar vaidinamų – santykiai buvo net patikimesni negu „idėjos draugų“. Ne vietoje ir ne laiku ištartas žodis (įtariu, patikimų draugų rate), liežuvio nelaikymas už dantų Juozui yra brangiai kainavęs: 1978 metais LKP CK biuras anuliavo Valstybinių literatūros ir meno premijų komiteto Apučiui jau paskirtą premiją už novelių rinkinį *Sugrįžimas vakarėjančiais laukais*. Tai buvo beprecedentis ir antrą kartą nebeprisikartojęs valdžios sprendimas. Apie jį kiek plačiau rašiau monografijoje ir čia prisimenu tik dėl svetimų ausų ir piktų liežuvių vaidmens. Beje, nesu tikras, kad ir šiandien šitų amputuotinių organų nelikę.

Devintojo dešimtmečio pabaigoje „oponentų“ intermedijoms jau nebuvo nei priežasties, nei preteksto, nei laiko, nei „durnos“ nuotaikos. Buvo ne išsigalvotas, o tikras, deja, apgailėtinais trumpas tautos vienybės laikotarpis. Rašytojų sąjunga (tuo metu joje dirbau valdybos pirmuoju sekretoriumi) tapo vienu iš Sąjūdžio veiklos centrų, Juozui buvo patikėtos *Metų* (buvusios *Pergalės*) vyriausiojo redaktoriaus pareigos... Juozas, viešai deklaravęs idėją, kad „mums“ kurį laiką reikėtų užleisti vietą tiems, kuriems penkis dešimtmečius buvo uždarytos leidyklų ir redakcijų durys, atliko neįkainojamą darbą, rengdamas egzodo rašytojų, tremtinių ir politinių kalinių kūrybos publikacijas. Yra tais metais ir manęs paprašęs perskaityti vieną kitą rankraštį, pasakyti savo nuomonę apie planuojamas publikacijas. Ką čia kalbėti, tie metai daugelio atmintyje yra likę kaip gražiausi entuziazmo, vilties, vienybės metai. Deja, pačiame darbų įkarštyje mane

daktarai devyniems mėnesiams „ištrėmė“ į Kulautuvos sanatoriją. Grįžęs iš ten, jau pirmaisiais nepriklausomybės metais baigiau tarnybą Rašytojų sąjungoje ir išėjau į pedagoginį darbą, o ir Juozas savo poste ilgai neužsibuvo, vis daugiau laiko praleisdamas savo Zervynose. Ir mūsų retesni susitikimai įgavo kiek kitokią pobūdį, nors iš esmės sukomės trikampyje gyvenimas – žmogus – literatūra. Anaipol ne visada kalbėdavomės unisonu, bet „politinių oponentų“ grumtynių daugiau niekada nebevaidinome.

Mūsų susitikimų ir pasikalbėjimų turinį lėmė jau kitos aplinkybės: Vilniaus pedagoginio universiteto Lituanistikos fakultete dėstydamas sovietmečio lietuvių literatūros kursą, kasmet ne tik sugrįždavau prie Apučio kūrybos, bet kai kada ir ypatingai ją išskirdavau. Ilgamečio lietuvių literatūros katedros vedėjo Alberto Zalatoriaus iniciatyva į studijų planus buvome įtraukę vadinamąjį klasikų kursą. Ką šnekėti apie daugelį po truputį, geriau apie didžiuosius plačiau ir giliau, – tokia buvo profesoriaus nuostata. Keletą metų jo siūlymu dėščiau Petro Cvirkos kūrybą, vėliau klasikų ratą sutarėme praplėsti gyvaisiais. Pagal dėstytojų interesus ir jų mokslinio darbo kryptį. Tada jau buvau pradėjęs galvoti apie monografiją, beje, taip pat pritariant Zalatoriui. Jaučiu pareigą pakartoti ne viena proga ištartą savo prisipažinimą, kad Zalatorius man buvo ir liko autoritetingiausias prozos, ypač novelės, teoretikas, analitikas ir interpretatorius. Bet buvo viena mane varžanti aplinkybė: žinojau apie ilgametę Alberto ir Juozo draugystę, ir ne tokią, „su visokiom durnystėm“, kokią pats patyriau, o labai artimų idėjinių pozicijų, disidentiško mąstymo stiprinamą. Keistas trikampis: draugystė su Juozu buvo tokia, kokią prisiminiau ir apie kokią dar šį tą pridursiu; su Albertu daug metų buvome artimi bendradarbiai, siejami kasdienių fakulteto dekanų ir tarybos pirmininko bei katedros vedėjo rūpesčių; o visi trys sueidavom tik išskirtinėmis progomis. Ir tai, kiek prisimenu, tik pas Zalatorius, tai į šeimos šventę, tai į susitikimą su viešnia ar svečiu iš išeivijos pakviesti. O vyriškai trijulei susirinkti lyg ir nebuvo reikalo: polinkio į „nuodėmę“ Albertas neturėjo, o ir mums atsipalaiduoti jo akivaizdoje būtų buvę nepatogu. Taip ir gyvenome, kol vienas ilgesnis pokalbis su Zalatoriumi nulėmė mano apsisprendimą. Tuo metu apie Aputį jau buvau šį tą parašęs ir galvoje kirbėjo mintis apie platesnį darbą, bet tinkamiausiu tokio darbo autoriumi laikiau Zalatorių. Apie tai vieno pokalbio metu ir pasakiau jam, aišku, apdairiai nutylėdamas savo iliuzijas. Alberto reakcija buvo visai nelaukta: „Vertėtų, reikėtų, bet man jau neužteks jėgų... Krėvės niekaip negaliu užbaigti...“ Tada pirmą kartą iš Alberto lūpų išgirdau du dalykus: pirma, ar

tik nebus įkibusi kokia bjauri negalia (įsiminė, kad jis pavartojo būtent negalią, o ne ligą); ir antra, kad Vincas Krėvė buvęs didysis jo gyvenimo užmojis, kurio įkūnijimo istoriją daug vėliau papasakos Jūratė Sprindytė. To pokalbio metu ir buvo pasakyti beveik testamentiniai (bent aš taip jaučiau) žodžiai: „O apie Juozą, brolau (pirmą, o gal ir vienintelį kartą girdėjau tokį jo kreipinį), teks rašyti tau.“

Nežinau, ar buvo panaši tema kada nors iškilusi Alberto ir Juozo pokalbiuose, bet mano pasiryžimą Juozas sutiko *santūriai palankiai*. Žodžiais to *santūraus palankumo* neperteiksiu, bet į abstraktoką užuominą apie pareigą padėti („Turėsi ir tu padėti), prisimenu, buvo atsakyta ar be entuziazmo, ar su švelnios ironijos gaidėle. Maždaug taip: „Jūs gi, kritikai, viską žinot geriau už rašytojus.“ Skeptiškai pažiūrėjęs į anketą raštu (jos, tiesą sakant, ir nebuvo parengęs, dėl ko iki šiol sau priekaištauju), Juozas nuoširdžiai yra paaukojęs ne vieną valandą pokalbiams apie jo kūrybą. Tie pokalbiai tikrai padėjo geriau, giliau, teisingiau suvokti kai kuriuos kūrinis, nors į esminius interpretacijų ir vertinimų momentus jis korektiškai ir oriai nesikišo. Gal nuskambės ir paradoksaliai, bet Juozo indėlis į monografiją apie jo kūrybą glūdi ten, kur iš paviršiaus jo visai nesimato. Pavyzdžiui, tai, kad kai kurios novelės mano darbe liko net nepaminėtos, galėjo lemti ir skeptiškesnis paties autoriaus požiūris į jas. O vieną sudėtingiausių kūrinių ne tik jo kūryboje, bet ir visoje lietuvių literatūroje – apysaką „Skruzdėlynas Prūsijoje“ – man buvo lengviau analizuoti ir drąsiau interpretuoti po autoriaus prisipažinimo, kad rašęs ją savotiškoje „nesvarumo būsenoje“. Konkretesnio paaiškinimo, kas sukėlė šitą nesvarumo būseną, man nepavyko gauti, o pats leisti į spėliones ar prielaidas taip ir nesiryžau, palikdamas vietos skaitytojo vaizduotei. „Skruzdėlyną Prūsijoje“ prisimenu dar ir dėl to, kad apysaka tapo bene paskutinio mūsų pokalbio tema. Rašytojas rengė pakartotinį visų keturių apysakų leidimą, išėjusį, deja, jau po autoriaus mirties. Kitas tris sakėsi paliksiąs nekliudytas, o „Skruzdėlyne Prūsijoje“ norįs padaryti kažką, kad ir skaitytojui būtų aiškiau. Atsargiai siūliau, kad gal nieko keisti ir nereikėtų, jis irgi karštesniam dialogui nebuvo nusiteikęs, tai taip, neapsukę trečio rato apie Varnų kalną, ir išsiskyrėme: trečiam ratui Juozui jau stigo jėgų. Greitai po to jis atsigulė į slaugos ligoninę, netolimą ir patogią aplankyti ligonį, bet iš pokalbių telefonu supratau, kad priminėti lankytojus jis nėra nusiteikęs. Išimtis buvo padaryta tik paskutinį kartą, trys dienos prieš lemtingąją. „Šiandien neik, tikrai nekaip jaučiuosi. Važiuok ton Žemaitijon, užeisi sugrįžęs.“ Sugrįžęs nuėjau. Koridoriuje sutikau Kęstutį Nastopką, o prie ligonio lovos budėjo duktė. Ji papasakojo, kad iš vakaro buvo

užėjęs senas Juozo bičiulis Vytautas Narbutas, kad jie dar gana gyvai aptarinėję kažkokius literatūrinius klausimus... Gal ir ne apie „kažkokius“ kalbėjo duktė, lyg ir kažką konkrečiau minėjo, bet tų žodžių sąmonė jau neužrašinėjo. Užrašinėjo ką kita: štai ir viskas. Ramiai užmerkęs akis, Juozas jau nepasakė mums nė žodžio. Po poros valandų, kaip pasakojo artimieji, jis iškeliavo į Anapilį...

Sąmoningai norėjau užversti sunkiausią mūsų bendravimo ir draugystės epizodą, kad grįžčiau į fakulteto aplinką, Juozo Apučio kūrybos seminarą, į mielą net šešių studentų grupę, apsisprendusią iš rašytojo kūrybos rašyti diplominius darbus. Tais metais rašytojas fakultete lankėsi ne kartą, iš pradžių dalyvaudamas atskirų kūrinių aptarimuose, nuoširdžiai ir žaismingai atsakydamas į savo individualias temas jau įpusėjusių diplomantų klausimus, o „ta pačia proga“ susitikdamas ir su plačia viso fakulteto auditorija. Naudodamasis asmenine pažintimi, į fakultetą buvau pasikvietęs ne vieną rašytoją: Algimantą Baltakį, Justiną Marcinkevičių, Alfonsą Maldonį, Henriką Čigriejų, Juditą Vaičiūnaitę, Marcelijų Martinaitį, Joną Strielkūną ir kitus, bet Aputis – ypač tais metais – buvo ne vienkartinis, o tikrai dažnas svečias, mokantis pasidžiaugti studentų „gudrumu“, kai kada atsargiai pakoreguojantis tuos „gudrumus“. Seniai išsisklaidė ta mano aputininkų grupė, daugelio per pusantro dešimtmečio nė nebuvau sutikęs, bet sutiktieji kiekvieną kartą prisimena „nepakartojamą“ atsisveikinimo dieną. Visą dieną išsėdėjęs magistro darbų gynimo procedūroje, pasveikinęs kiekvieną magistrą, Juozas netikėtai, ir man nieko iš anksto apie tai neprasitaręs, pakvietė visus į Zervynas. Paieškoti pirmųjų grybų. Kitą dieną dviem ekipažais ir išvykome. Nenorėjusių ar negalėjusių vykti neatsirado. Grybavimui vadovavo pats Juozas. Vaišių iš anksto paruošti šeimininkas, aišku, neturėjo galimybių – pakvietė į talką jau diplomuotas (tiesa, dar be diplomų) magistres. Kuklios buvo tos vaišės, bet malonesnės „paskutinės vakarienės“ savo gyvenime gal ir neturėjau...

O Zervynose pas Aputį esu lankęsis ir prieš didįjį grybavimą, ir po jo. Neatsimenu, kad ten būtume daug kalbėję apie literatūrą. Mane labiausiai domino ne rašytojas, o statybininkas ir stalius Aputis. Jis pats restauravo gerokai sukuižusį namą, išsaugodamas jo architektūros autentiškumą, įsirengė erdvią svetainę ir pastogę, pats susimeistravo originalius baldus, „įsteigė“ radijo imtuvų ir radiolų „muziejų“, savo rankomis prakalbindamas net keletą metų tylėjusius eksponatus. Pavydą man kėlė turtinga jo dirbtuvė, kurią pagal išvaizdą gal teisingiau būtų vadinti įrankių sandėliu. Juozas ypač didžiavosi tais įrankiais, kuriuos jam buvo

padovanojęs Romualdas Granauskas. Gražus sutapimas: du didieji prozos meistras turėjo ir meistro rankas – tiesiogine, ne metaforine šio žodžio reikšme.

Įdomu ir graudu buvo klausytis Juozo pasakojimų apie Zervynas ir zervyniečius, ypač nuėjus su juo į labai jaukias šio kaimo kapines. Jo akyse žmonių kaime visą laiką mažėjo, o pažįstamų žmonių kapų skaičius nuolat augo. Jis gerai pažinojo tuos žmones, žinojo jų biografijas, vaizdžiai nupiešdavo jų charakterius. Dar vaizdingesni jie pasirodydavo jo novelių knygos. Daug Dzūkijos ir romane. O apysakų personažai, jų erdvėlaikis – iš kito krašto. Gaila, kad apie tai su rašytoju kalbėta mažiau, negu reikėjo ir vertėjo. Dar skaudžiau, kad pasitikėdamas vaikystėje lyg ir neblogo atmintim, senatvei nepasilikau nei užrašų, nei dienoraščių. Kaltas dėl to jaučiuosi ir iš dalies jau nubaustas. Guodžiu save tik viena mintimi: literatūrinis Juozo Apučio palikimas apie jį ir jo laiką pasako nepalyginamai daugiau, negu gali papasakoti visi jo bendraamžiai ir amžininkai.